

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/3

БЕОГРАД
1981.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 3

САДРЖАЈ

Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, одн. утицај једног од њих на други (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	111
Функционалност турцизама у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића (АСИМ ПЕЦО)	118
О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	129
Употреба приједлога <i>преко</i> у српскохрватском стандардном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	136
О сложеном начину компарације у српскохрватском (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	159
Језик у школи	
Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	162
Занимљива граматика — Милан Шипка: <i>Занимљива граматика</i> , изд. Школска књига, Загреб, 1981, 151 стр. — (МИЛИЈА СТАНИЋ)	167
Језичка култура	
Напредак у стручној обради писања арапских имена код нас (МИТАР ПЕШКАН)	169

Језик у школи

УЛОГА ЛОКАЛНОГА ГОВОРА У РАЗВИЈАЊУ ГОВОРНЕ КУЛТУРЕ УЧЕНИКА

У посљедње вријеме све више се говори о разним питањима говорне културе. На скуповима, договорима, савјетовањима ове врсте долази се, често, до значајних резултата, али они, на жалост, имају још увијек мали одјек у широкој јавности, слаб утицај на језичку праксу. То значи да би оваква савјетовања требало да буду још више окренута животу, требало би да се оријентишу не само на анализу и критику него и на мијењање постојећег стања.

Једно од врло важних попришта борбе за љепши, функционалнији говор јесте и наша школа. Проблемима говорне културе у школи посвећен је веће број чланака, студија и књига. Међу тим проблемима значајно мјесто заузима питање локалног говора у настави матерњег, српскохрватског језика. Поменимо на овоме мјесту три рада у којима је ријеч о улози локалног говора у развијању говорне културе ученика и у којима је дата исцрпна литература: „Разликовна граматика и настава књижевног језика“ (др Стјепко Тежак), „Од мјесног говора до књижевног, стандардног језика“ (Иво Кастропил) (оба рада објављена су у часопису „Сувремена методика наставе хрватског или српског језика“, Загреб 1978, бр. 1), „Основна школа и проблеми локалног говора у настави српскохрватског језика“ (др Драгомир Врећић) (објављено у часопису „Педагошка стварност“, Нови Сад 1977, бр. 5). Мислимо да је исправан захтјев аутора да се у настави књижевног језика пође од дијалекта, тј. од локалног, мјесног говора, од онога што је најближе ученику. Такав приступ настави почива на основним дидактичким принципима: принципу поступности (иде се од познатог ка непознатом), принципу свјесне активности ученика (ученици су више заинтересовани за наставу, желе да упознају матерњи језик), принципу очигледности у настави (и најапстрактније гра-

матичке категорије лакше се схватају кад се узму примјери из завичајнога говора) и принципу повезаности теорије с праксом у настави (посматрањем и анализом праксе долази се до теорије, а истинитост теоријских поставки провјерава се у пракси).

Методичари се често залажу за израду диференцијалне или разликовне граматике, која обухвата фонетске, фонолошке, морфолошке, синтаксичке и лексичко-семантичке особине којима се један говор или жаргон разликује од књижевног језика, као и одређена методска упутства за употребу такве граматике у настави. У вези са израдом диференцијалне граматике поставља се неколико питања.

Прво, стварањем диференцијалне граматике добива се парцијална слика о једном говору. Истичу се само оне црте које су друкчије него у књижевном језику, а занемарују се они елементи који се слажу са стандардом, тако да се не види како говор функционише као цјелина, као систем. Могло би се десити да ученици схвате свој говор као збир грешака, одступања од књижевног језика, чиме би се код многих појачао комплекс дијалекта. Због свега тога, боље би било направити граматику у којој би се дали бар основни подаци о особинама које су исте као у књижевном језику и уз њих, можда нешто детаљније, разлике од стандарда. Тако би ученици имали реалнију представу о сопственом говору, о односу стандардног и нестандардног у њему, о мјери у којој одступа тај говор од књижевнојезичке норме. Уз све ово дошла би методска упутства којима би се прецизирали начини поређења једнога говора са књижевним језиком, заправо начини поређења два система, да би се у говору ученика постепено и све јаче развијале навике својствене књижевној изговорној норми.

Друго, за израду граматике једнога говора, онакве какву смо малочас описали, па и диференцијалне граматике, за коју се многи аутори залажу, нема довољно кадра. Мало је наставника који имају времена за такав посао, а још је мање оних који су способни да напишу граматику једнога говора (уз помоћ ученика). Дијалектолошко образовање многих наставника је веома скромно. Ријетки су они који могу тачно забиљежити акценат, отвореност и затвореност вокала, тврд и умекшан изговор консонаната и сл. Да би се стање у том правцу поправило, требало би наставу дијалектологије на факултетима још више модернизовати: слушање магнетофонских трака са снимцима народних говора, приказивање графикана и слика на којима се виде резултати експерименталних истраживања неке особине једнога говора, научне екскурзије у поједине крајеве — нарочито у оне са особинама које је теже схватити или у оне у којима су рођени познати писци, затим указивање на елементе ди-

јалеката у књижевним дјелима итд. За наставнике који већ раде, а нису дијалектолошки обучени, ваљало би организовати посебна предавања. Она би добродошла и оним наставницима који раде у великим градовима, гдје су створени језички конгломерати у којима се мијешају разни дијалекти, наријечја и говори и гдје је потрбно шире знање из дијалектологије.

Треће, има наставника, и то доста, који су рођени у крају у коме се говор много разликује од књижевног језика, који су ту завршили и средњу школу и који су послје студија вратили се у исти крај или на подручје са истим типом говора. Они можда могу добро да опишу свој говор, али често не познају довољно књижевни изговор, због чега не могу дати пун допринос развијању говорне културе ученика. За њихово усавршавање потребно је сачинити програм који би се остварио путем предавања, семинара, савјетовања и сл. На оваква, макар и популарна предавања требало би да долазе сви наставници, без обзира на предмет који предају у школама.

Поставља се основно питање: како наставни план и програм прилагођавати ситуацији на терену? Како, на примјер, предавати акценат? О томе смо говорили у једном другом раду (у чланку *Акценат у настави српскохрватског језика*, објављен у *Књижевности и језику*), а овађе ћемо рећи да ће метод зависити од прилика у локалном говору. На један начин ће се предавати у школама на територији призренско-тимочких говора (гдје се јавља само један, и то експираторан акценат, на било којем слогу акцензоване ријечи, и гдје нема дужине, ни испред ни иза акцента), на други начин у школама са подручја косовско-ресавских говора (силазни акценти на свим слоговима, али има и улазних, док су дужине испред акцента), а на трећи начин у школама са подручја шумедијско-војвођанских говора (новија акцентуација). Посебне акценатске вјежбе морају се припремити за оне ученике који живе на територији жупског говорног типа (који припада косовско-ресавским говорима и гдје се среће дугоузлазни акценат на једносложним ријечима: *нож, кључ*) и за оне који су са терена шумедијских говора са кановачким акцентом (дугоузлазни акценат мјесто краткоузлазног на пенултими двосложних и тросложних ријечи: *вода, лепота*).

У СР Србији настава се одржава на екавском изговору, због чега је потребно рећи нешто и о рефлексима јата. Наиме, у многим говорима има одступања од екавског књижевног изговора, о чему треба водити рачуна у настави матерњег језика у појединим подручјима. У школама са подручја призренско-тимочких говора треба упозорити на облике: *неси, стареј(и), тресејаше*, у колубарској области ваља указивати на икавизме: *бијаше, ди* (којих иначе има у шумедијско-војвођанским говорима) и

на ијекавизме: *дијете, ћед* (који се јављају, нпр. и у гружанском говорном типу). У западној Србији има ијекавских говора, који су мање или више под утицајем екавског, али у својој основи ипак су ијекавски. Тако у златиборском региону налазимо: *пјџма, вјџгар; џме, џести; лџба, ћџу, вџвели, дијете* и сл. (М. Николић: „Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)“, СДЗБ XIX, 629, 742). Како поступити у овом случају? Одмах да кажемо да је лакше из говора ученика екаваца истиснути одређени број ијекавизама (нпр. у гружанском и кољубарском региону) него што је ученике ијекавце преобратити у екавце. За ијекавце потребно је направити детаљан план вјежби. Посао ће бити олакшан тиме што су уџбеници екавски писани, а и средства масовних комуникација (штампа, радио, телевизија) употребљавају екавски, и што одрасли у тим крајевима свој говор осјећају као дијалекатски. У вези са говором ијекаваца у западној Србији треба истаћи још двије чињенице: прва, ако се у настави матерњег језика полази од дијалекта, онда треба ученике научити писању консонаната *џ* и *џ*, који се у овим говорима чују, а за које нема знакова у школској азбуци и абеди; друго, познавање ијекавског изговора може да добро дође приликом читања и анализирања народних умотворина (пјесме, приче, пословице, загонетке и сл.), које су великим дијелом писане ијекавски, као и при тумачењу и говорној интерпретацији дјела ијекавских писаца (у редовној настави или у драмској и рецитаторској секцији).

Има још доста дијалекатских особина које захтијевају прилагођавање наставног плана и програма, зависно од говорног подручја. Навешћемо само неке од њих. Подијелићемо их у двије групе: у једној су говорне црте које не задају већих проблема, а у другој оне које се теже савлађују, које траже дуже вјежбање. Првој групи припадају ове појаве: африката *дз*: *дзвер, дзид* (у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима — ученици треба да науче писати *дз*), африкатизација сугласника *с, ш* (и *ж*): *пиуе, пченица (вџба)* (у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима — није тешко ни у једном ни у другом случају извршити замјену, јер већ постоје гласови: *з, с, ш, ж*), а у другу групу спадају феномени: затворени односно отворени вокали: *глеџа, капеџан* (у призренско-тимочким говорима), африкате *ч/ч'* и *џ/џ'* добивене од старих група *тј, дј*: *свџа, вџча, гаџам* (у тимочко-лужничком говорном типу), тврдо *л*: *лош, сеџс* (у јужноморавском говорном типу — у сва три случаја ради се о нијансама неких гласова и ученици треба да науче како се пишу такви гласови), деklinација (сви падежи сведени на два облика — у призренско-тимочким гово-

рима, генитив плурала на *-а* једнак је локативу плурала, а датив плурала на *-ма* једнак је инструменталу плурала — у косовско-ресавским говорима). Сваки наставник послје извјесног времена увиђа шта из дијалекта представља велику тешкоћу приликом усвајања књижевноог изговора и те појаве обрађује у својим предавањима и вјежбањима од самог почетка наставе, водећи рачуна о узрасту ученика, иако су неке од њих, по плану и програму, предвиђене за касније.

Проблем локалног говора у настави матерњег језика најсвестраније се може обрадити у оквиру рада језичке секције. Ту ученици, под руководством наставника, скупљају и обрађују дијалекатску грађу, упоређују је са књижевним језиком и извлаче одређене закључке. Али могући су и други видови активности. Може се обрађивати језик писца који пише језиком тог краја (нпр. у Нишу Стеван Сремац, у Врању Бора Станковић) и то тако да језичка анализа иде у више праваца: однос језика дјела према локалном говору (евентуална одступања, која су често већа него што се мисли — усталом писац и није дужан да пише баш све у дијалекту), затим однос језика дјела према књижевном језику. Даље, у језичкој секцији могу да се проучавају магнетофонски снимци са дијалекатским облицима, који се срећу у говору на радију и телевизији и у позоришту и који често не припадају локалном говору. У вези са појавом дијалекатских облика у овим установама, треба указати на два различита случаја: или је у питању огрешење о књижевни језик (једноставно, говорник није знао друкчије да каже) или је ријеч о интерпретацији умјетничког дјела (драме, радио-драме, телевизијске драме и сл.) у коме дијалектизми служе у умјетничке сврхе. Међу бројним активностима језичке секције (такође рецитаторске и драмске) налази се и посјета сличним секцијама у другим школама. Корист би била обострана. Ученици из Ниша и Врања могли би од својих другова из Титовог Ужица и Ваљева да науче добар акценат, а ови други би од њих научили како ваља говорно интерпретирати дјела Стевана Сремца односно Боре Станковића.

На крају, послје свега што је речено, закључићемо да локални говор заузима значајно мјесто у коначној реализацији наставног плана и програма матерњег језика, а посебно у развијању говорне културе ученика. Да би наставник постигао у томе добре резултате, неопходно је да и он и ученици добро познају и дијалекат и књижевни језик.

Милорад Дешић